

У ГЛИБ ВІКІВ

УДК 94(4) : 94(5)

Ярослав Пилипчук

ВІЙСЬКОВІ АСПЕКТИ СОЮЗУ МІЖ РІЧЧЮ ПОСПОЛИТОЮ І КРИМСЬКИМ ХАНСТВОМ У 1654-1657 рр.

У цій статті розглянуто питання про військові та дипломатичні аспекти союзу Кримського ханства з Річчю Посполитою в 1654-1657 рр. У 1654 р. сталося переформатування системи міжнародних відносин в Східній Європі. Перехід Гетьманщини під протекторат Російської держави зумовив тісну співпрацю між династіями Гіреїв і Ваза. Перехід кримських татар на бік поляків змусив перейти запорожців до оборони. Уникнути поразки біля Охматова в 1655 р. російсько-українському війську вдалося завдяки дипломатичному таланту Б. Хмельницького, вдалому наступу І. Богуня і небажанню Мехмеда-Гірея IV і кримських мурз допустити остаточну перемогу однієї зі сторін. Битва під Озерною в 1655 р. коштувала українцям значних втрат. Допомога кримських татар полякам під Простками і Чорним Островом зумовила поразку брандербурців і трансільванців відповідно. Через польські контакти кримці відправили посольства до Австрійської імперії, Данії і Швеції. Спроби притягнути Данію і Швецію до антиросійської коаліції були невдалими. Кампанія кримців у 1657 р. проти трансільванців була санкціонована Османами.

Ключові слова: Річ Посполита, Гетьманщина, кримські татари, Кримське ханство, міжнародні відносини, Гіреї.

Однією зі знакових подій в історії Східної Європи був договір між росіянами та українцями в 1654 р., відомий як Березневі статті. Гетьманщина переходила під протекторат Російської держави (Московії) і отримувала широку автономію. Ця подія призвела до переформатування коаліцій у Східній Європі. Це дослідження присвячене військовому союзу Речі Посполитої з Кримським ханством, зіткненням татар з українцями, трансільванцями та шведами. Цей аспект теми був висвітлений у першу чергу в дослідженнях польських дослідників Д. Колодзейчика і Л. Подхородецьки¹. Серед російських дослідників згадане питання піднімали Г. Санін і А. Малов². В Україні цією проблемою займаються Я. Федорук, В. Смолій, В. Степанков, Т. Чухліб³. Завданням цього дослідження є дослідження військового і дипломатичного аспектів союзу Кримського ханства з Річчю Посполитою в 1654-1657 рр.

Питання про польсько-кримський союз більш висвітлене в дипломатичних документах. У грудні 1653 р. велися переговори між кримцями Сефер-Газі-аги та поляками. 15 грудня була досягнута Жванецька угода, згідно з якою Ян Казимир підтверджував умови Зборівського миру, виплачував ханові 200 тис. талерів і обіцяв давати упоминки в 30 тис. талерів щорічно. Попри те, що в Жванецькій угоді були переглянуті умови важких для козаків українсько-польських домовленостей

© Пилипчук Ярослав Валентинович – кандидат історичних наук (кафедра історії та археології слов'ян, Інститут історичної освіти Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова).

під Білою Церквою, Б. Хмельницький вирішив змінити зовнішньополітичний курс і уклав союз із Московією, що призвело до зміни системи політичних стосунків⁴.

У 1654 р. 18 липня Ян Казимир уклав мир з Кримським ханством. У Варшаву на засідання сейму прибув кримський посол Сулейман-ага. Король Речі Посполитої і хан Криму і далі продовжували називатися пишними титулами. Згадувалося про давні традиції дружби між державами, а також як давнє зобов'язання. Річ Посполита обіцяла платити упоминки. Говорилося, що у володіння королівства вторглися московський цар з козаками. Об'єктом вторгнення названі землі Великого Князівства Литовського. Кримський хан і його наступники зобов'язувалися надати полякам допомогу проти московського царя і запорозьких козаків. Він обіцяв не укладати сепаратного миру з росіянами і запорожцями. Зауважувалося, що коли козаки і населення України повернуться під владу Речі Посполитої, король зобов'язувався не допускати з того боку набігів, які б послужили причиною для війни. Вказувалося, що поляки згодні бути друзями васалам Імперії Османа – трансільванському князеві Дьордю Ракоці II, господарям Молдови та Волощини. У документі від 20 липня 1654 р. Ян Казимир обіцяв, присягаючись на євангелії, знаходитися в дружбі з Іслам-Гіреєм та ордами, що підкорялися йому, і воювати проти росіян. Тим же числом датована присяга сенаторів дружити і укласти союз з Іслам-Гіреєм проти росіян. Уклавши з Російською державою договір, Богдан Хмельницький хотів зберегти хороші відносини з Кримським ханством. Українські послани в Стамбулі просили султана дозволити ханові зберегти мирні відносини із запорозькими козаками. Хмельницький написав до Іслама-Гірея лист, в якому обіцяв вічну дружбу. Кримський візир Сефер-Газі-ага звинувачував гетьмана в тому, що він уклав договір з росіянами. У травні 1654 р. в Чигирині перебував кримський посол, який повернувся в Крим на початку червня. Влітку татарські війська стали готуватися до вторгнення на Гетьманщину. У серпні помер Іслам-Гірей, що дещо відклало вторгнення. Новий хан послав до гетьмана свого емісара Камамбет-мурзу, пропонуючи союз, але при цьому вимагаючи залишити росіян. У відповідь на це гетьман відправив посольство до Криму на чолі з Михайлом Богавченком. У жовтні Мехмед-Гірей почав погрожувати гетьману. У тому ж році відбулися переговори з кримським послом Токтамиш-агою. У січні 1655 р. під час походу кримців в Україну поблизу Охматова відбувся новий раунд переговорів. Тоді ж гетьман отримав пропозицію Карач-бея та частини султанів на союз проти поляків, але за умови розриву з росіянами. 12 листопада 1655 р. українці та кримці уклали перемир'я під Озерною. Гетьман, перебуваючи в складному становищі, був вимушений підписати украй не вигідний договір. Утім, Богдан Хмельницький і не намагався його виконувати. У січні 1656 р. він вів переговори про те, щоб українці та кримці звільнили полонених татар і українців відповідно від полону. У квітні 1656 р. гетьманці повідомили перекопського бея Периш-агу про своє посольство в Крим. Хан Мехмед-Гірей у листі Яну Казимиру просив не підписувати миру з росіянами і радив підписати договір зі шведами. Після ж укладення росіянами і поляками Віленського перемир'я хан просив Яна Казимира відректись від союзу з Москвою⁵.

У зв'язку з цим необхідно у загальних рисах розповісти про кампанію 1654-1655 рр. на українських землях. У кінці 1654 р. кримці виступили у війні на боці поляків. У Літописці Дворецьких сказано, що біля Дрижиполя Хмельницький в 1655 р. багатьох поляків знищив та і татари зазнали втрат⁶. Ф. Софонович повідомляв, що в 1654 р. восени прийшли поляки під Брацлав і до них там приєдналися й татари. Згадувалося, що не татари, а поляки розбили Томиленка, а інших полковників змусили відступити в Умань. Під 1655 р. повідомлялося, що поляки та татари обложили Умань і упродовж трьох днів посилено штурмували. Хмельницький і Шереметев рушили на порятунок місту, проте були оточені між Охматовим та Ставищами на Дрижиполі. Вказано, що козаки та росіяни мужньо давали відсіч полякам та татарам. Відзначалося, що після цього Хмельницький з Бутурліним рушили до Львова та узяли контрибуцію з цього міста, але коли козаки поверталися, то їх татари оточили під Озерною. Багато козаків потрапило в полон до татар, але росіяни і українці в цілому змогли відбити татар, а московитів багато загинуло не у битві, а при відступі взимку⁷.

У Чернігівському літописі йшлося, що багато татар було під українськими містами. Повідомлялося, що хан прийшов під Смілу, Волховець та Звенигородку. Відзначалося, що він розсердився на Хмельницького за те, що той прийняв російське підданство, і багато козаків, які йшли з-під Львова, звідки повернули після спільної з росіянами облоги цього міста, хан знищував українців і мало не схопив самого гетьмана під Озерною. Проте ватажку козаків вдалося дипломатичними заходами домовитися з кримським ханом⁸.

У Лизогубівському літописі відзначалося, що в 1654 р. Ян Казимир надіслав Іслам-Гірею III 100 тис. злотих, проте ці гроші вже прийняв наступний хан, який прийшов в Україну і багато місцевостей спустошив. Під 1655 р. повідомлялося, що поляки та татари під Уманю обложили І. Богуна, а потім і самого Хмельницького між Ставищами та Охматовим оточили, проте козаки відбили їхні напади. Після облоги Львова козаки окремими загонами йшли назад, і їх татари знищували, а під Озерною міцно потіснили Хмельницького, проте той зумів дати відсіч, а після цього домовився з ханом, який віддав у заручники кілька членів династії Гіреїв. Козачий гетьман зустрівся з кримським ханом і вислухав від нього погрози, а також докір за те, що прийняв протекцію не турецького султана, а царя Московії. Сам же хан бажав відвоювати у московців Астрахань. Хмельницький же робив наголос на те, що татари чималу користь мали від спільної війни з козаками проти поляків і брали ясир. Також він зробив докір за те, що Іслам-Гірей III біг з поля бою при Берестечку⁹.

У літописі Самовидця йшлося, що зимою 1654-1655 р. польський король відправив послів до хана в Крим, і той прибув з великими силами. Також згадувалося, що на Дрижиполі між Слободищами та Уманню українці були оточені. Повідомлялося, що у битві полягло безліч поляків, а також багато татар. Про битву при Озерній літописець мовчав¹⁰.

С. Величко повідомляв, що, не дочекавшись виконання королем умов Жванецького миру, хан відправив проти поляків своє військо. Кримці для того, щоб узяти ясир, розсіялися по Волині, Поліссю, а також досягли польських земель поблизу Замосця і Любліна. Повідомлялося, що Сапєги, направлені проти татар, розбили ряд чамбулів. Відзначалося, що 15 тис. татар, які діяли у Великому князівстві Литовському, повинні були повернутися через Київщину. Біля Білогородки та Межигір'я їх зустріли козаки і перебили. Були звільнені захоплені в ясир. 1,5 тис. татар і 11 мурз узяті в полон, інша здобич розподілена між козаками. Повідомлялося, що після того, як з Криму прибув посол Яскольський, при польському дворі з'явився татарський посол Сулейман-ага. Він вимагав данини в 600 тис. і присяги про те, що поляки не воюватимуть проти Кримського ханства. Король пообіцяв виконати ці умови, а хан у свою чергу дав згоду відправити проти козаків значне військо. Поляки ж запевнили, що з ними проти козаків виступлять трансільванський князь, господарі Волощини та Молдавії. До влади в Криму через деякий час після смерті Іслам-Гірея прийшов новий хан, який через калгу підтвердив союз з поляками. Хмельницький намагався дипломатичним шляхом розколоти цей союз і відправив посланця до хана, проте той після ради з мурзами був сповнений рішучістю дотримуватись миру з поляками. Під 1655 р. повідомлялося, що хан поставив перед Хмельницьким ультиматум, в якому вимагав, щоб він обмежив козаків 10 тис. реєстру, дозволив шляхті повернутися на свої землі, відмовився від союзу з росіянами і визнав своїм государем тільки короля Речі Посполитої. На це гетьман відповів відмовою, і тоді татари під Уманню з'єдналися з поляками. На чолі татар стояв син померлого хана. Його загопи брали ясир аж по Дніпро, а чисельність усього війська була в 40 тис. Б. Хмельницький з 25 тис. рушив під Охматів, де в чотирьох верстах у чистому полі був оточений поляками та татарами. Щасливий результат битви для козаків зумовив удар І. Богуна в тил полякам. Одночасно з ним проти поляків та татар виступив і Хмельницький, внаслідок чого поляки і татари були вимушені відступити. Українцям допомагало і російське військо. При цьому у битві на Дрижиполі поляки зазнали основних втрат, а татари відступили з ясирем. Спочатку одна частина татар покинула поле бою, а

потім і друга. Коли польський гетьман докоряв мурзам у тому, що внаслідок їхніх дій було програно битву, то вони розгнівалися і залишили поле бою. Частина татар, яку хан відправив брати ясир у Поліссі, ще не повернулася назад. Цим скористався Хмельницький, відправивши проти них 10 тис. козаків на чолі з Богуном. Той розбив окремі татарські загони під Чудновом, Котельним, Коднею, Кормином, які поверталися до коша біля Умані. Загибло 8 тис. татар, а 2 тис. 50 чол. були взяті в полон. 500 полонених татар Хмельницький відправив як дарунок російському царю. Тільки ті татари, які були у Полонного, змогли повернутися цілими і з ясиром додому. Ті татари, які не були подаровані росіянам, викупили себе з полону¹¹.

Г. Грабянка вказував, що в 1653 р. татари, йдучи назад через українські землі, багатьох забрали в полон. Потім кримці прийшли до союзу з поляками, король обіцяв допомогти відвоювати Астрахань. У обмін на це хан обіцяв підкорити Україну Польщі. За таких умов українці прийшли в підданство росіянам. Козацький літописець переказував чутку, що хана отруїла рабина з України, яка подавала ханові вино. Повідомлялося, що новий хан розбив наказного гетьмана Томиленка і під Уманю обложив І. Богуна взимку 1654-1655 р. Б. Хмельницький ішов на допомогу, але його під Ставищами та Охматовим оточили поляки та татари. Повідомлялося, що билися головним чином козаки з поляками. На другий день поляки і татари знову атакували козаків, проте козаки підкупили татар, і поляки знову билися з козаками, поки з-під Умані не прийшов Богун. Татари узяли ясир і просили поляків іти до Дніпра, але ті, понісши втрати, не змогли це зробити. Коли козаки поверталися з походу на Львів, біля Озерної татари оточили козаків, але не змогли їм завдати поразки, і справа закінчилося перемовинами. Хан докоряв гетьману, що він забув те добро, яке йому зробили татари, коли він воював проти поляків, яких навіть боявся австрійський кайзер. Козацький гетьман же вказував, що на початку повстання хан відправив тільки одного Тугай-бея. Ватажок гетьманців зауважував, що під Корсунем та Пилявцями переважно козаки здобули перемогу, адже там було тільки 4 тис. вояків Карач-бая. Гетьман звинувачував хана, що через нього йому не вдалося розбити поляків під Зборовим та Жванцем, і тільки по добрій козацькій волі судна хана можуть плавати на Чорному морі і по річках. Крім того, Іслам-кермен завдяки тому тільки і цілий, що кримці приєдналися до поляків – було варто тільки їм пообіцяти, що за допомогою короля вони відвоюють Казань і Астрахань. У відповідь хан відповів, що, мовляв, Іслам-Гірею Хмельницький боявся такі слова говорити. Проте навряд чи такі розмови вели самі гетьман і хан, інакше б вони не знайшли компроміс. Ці слова їм приписав козацький літописець, що жив через декілька десятків років і не приховував своєї антитатарської позиції¹². В українському літописі «Про початок світу, особливо про Польщу і Малу Русь» вказано, що в 1655 р. татари, напавши на Хмельницького під Озерною, майже його розбили¹³.

Дечим відрізняється опис подій у поляків. І. Єрліч під 29 січня 1655 р. повідомляв, що між П'ятигорами та Охматовим татари під керівництвом калги і поляки зустрілися з козацьким і московським військом численістю більше 100 тис. Сили татар же оцінювалися в 40 тис. У ході битви поляки перемагали, а московці хотіли перебігти до поляків. І. Виговський почав відступати до Охматова і його загін був переслідуваний загоном Лянцкоронського і частиною татар. Бачачи небажаний перебіг битви, Хмельницький підкупив частину мурз і ті покинули поле бою. Повідомлялося, що росіяни та козаки після цього прийшли до Львова і щоб їх відбити, поляки покликали на допомогу татар. Кримці пройшли біля Галича, Перемишля, Ярослава, і місцеве населення постраждало від них. Відзначалося, що Хмельницький був оточений військами хана під Озерним біля Зборова і Тернополя. У битві загинув ряд московських бояр. Потім хан рушив до Дністра і Каменця. Де раніше було 40 тис. населення, там після кримців і 8 тис. не налічувалося¹⁴.

У «Короткій історії про бунт Хмельницького» було вказано, що в 1655 р. поляки з татарами рушили проти козаків. Відзначалося, що татари в Запоріжжі ходили за ясиром. Повідомлялося, що під Охматовим поляки розгромили б Хмельницького,

якби в тил не ударив І. Богун. Згадувалося, що хоча кримці й оточили козаків, але більше думали про подарунки і здобич, ніж про успіх спільної кампанії. Коли татари брали ясир, Хмельницький зміг піти до Білої Церкви¹⁵.

В. Коховський відмічав, що в 1654 р. хан на знак доброї волі звільнив двісті знатних поляків, що знаходилися в неволі у татар. Хан направив на допомогу полякам 30 тис. воїнів, і ці сили з'єдналися з полякам 28 жовтня. З кримцями було 20 тис. кінноти і 8 тис. піхоти поляків. Поляки узяли Мурафу і Красне, Чарнецький планував узяти Київ. Кримці з поляками об'єдналися поблизу Брацлава. Кримців очолювали мурзи Ахмет та Камамбет. Разом вони узяли Дембівку, але Умань, яку зміцнив І. Богун, не змогли здобути. Хмельницький збирався з росіянами на допомогу обложеним, але поляки і татари під Охматовим їх оточили. В. Коховський сильно перебільшував сили ворогів, вказуючи, що тільки росіян було 80 тис., а кінних калмиків 20 тис. Поляки обстрілювали табір козаків і росіян з гармат. Лянцкоронський хотів узяти російсько-український табір, не втрачаючи сил кінноти. Вночі татари відступили від табору, поляки запитували, чому ті відійшли, на що отримали відповідь: не звикли воювати вночі та у люті морози. Польська піхота страждала не менше, і багато солдатів померло від морозів. Потім, за відомостями хроніста, стало відомо, що Камамбет був підкуплений Хмельницьким, а потім до калги від козаків були послі з подарунками. Поляки були вимушені відступати, а кримці відійшли у свої володіння і біля Саврані зібралися з росіянами і українськими людьми, забраними в ясир. Хан обіцяв Яну Казимиру 100 тис. війська. На допомогу королеві проти шведів прийшло 20 тис. татар Зих-мурзи¹⁶.

У «Війні Домовой» Самуеля Твардовського сказано, що помер хан і новий хан прибув у Крим. Калга і брат хана разом з новим правителем порадилися і відправили до короля послів з пропозицією дружби. Лист був посланий через Челебі. Хан обіцяв розірвати союз з козаками і бути союзником проти усіх ворогів. На півдорозі назад Челебі зустрів українського посланця, який обіцяв великі упоминки. Кримський правитель вів перемовини з обома сторонами. Кримці виступили проти козаків, коли поляки вторглися у Брацлавську землю. Мелин-гірей (Менглі-Гірей) привів 40 тис. війська. Відзначалося, що татари пограбували українські села, а Мехмед-Гірей підійшов через деякий час з великої орди. Самуель Твардовський з жалем говорив, що немає користі від дружби з поганами, дружбу з якими сплатили життям християн, даремно з татарами уклали союз і сплатили союз ясиром з християн. Висловлював жаль, що не поважали Зборовський мир і грецької віри¹⁷.

У «Римованій хроніці» Самуель Грондський згадував, що росіян і українців було 100 тис., а татар декілька десятків тисяч. Татари дали знать польському гетьману, що на нього йде величезне військо. У Охматового росіяни та українці були оточені. Відзначалося, що татари з криками «Аллах, аллах» міцно ударили по росіянах і разом з поляками трохи не узяли російсько-український табір під Дрижиполем. Хмельницький переманив на свою сторону нуреддина, обіцяючи йому золото і срібло за те, що той не нападтиме на табір українців. Поляки були ображені на нуреддина за його поведінку. Тоді татари почали брати села і міста, які були населені поляками. Поляки ж боялися, що на них нападає численна татарська орда. Щоб забезпечити союз з татарами, забезпечували вільний шлях в Україну і не заважали брати ясир. Татари багато збитків нанесли росіянам і українцям. Багато людей стало невольниками. У 1657 р. Хмельницький хотів привести в Польщу хана з його ордою. У 1659 р. Є. Любомирський разом з татарами вторгся в Угорщину. Ще раніше поляки в 1658 р. воювали в Трансільванії і тільки в 1660 р. вивели свої війська з країни. Під 1658 р. повідомлялося, що хан розбив Яноша Кеменя над річкою Стрипою у Зарваниці. Багато угорців потрапили в полон. Татар польський хроніст порівнював з вовками і описував їх невибагливий кочівничий побут. Відзначалося, що татари готові напасти на поляків, німців, росіян, українців, угорців. С. Грондський у «Хроніці польсько-козацької війни» вказував, що татарський хан прийшов під Тернопіль. Відзначалося, що кримці знищили багато росіян, які йшли окремо від українців. Потім хан чекав поляків на Покуття¹⁸. Молдавський хроніст Мирон Костін повідомляв: козаки ки-

нули татар і прийняли підданство московському цареві. Узимку 1654-1655 р. татари разом з поляками нанесли багато збитків козацькій землі. Вони обложили українців і росіян в одній місцевості¹⁹.

С. Ревера Потоцький вказував, що татари не прибули своєчасно. Османський султан Мехмед IV писав, що взимку 1654-1655 р., зрадивши присязі разом з Молдавією і угорцями, воював проти українців. У цій ситуації Хмельницький просив про турецький протекторат над Гетьманщиною. Турецький султан пропонував українцям налагодити відносини з теперішнім ханом (Мехмед-Гіреєм IV). 2 листопада були висунені жорстокі умови кримсько-українського примирення. Козакам наказувалося покинути росіян і визнати своїм законним правителем Яна Казимира. Реєстровців має бути 6 тис., та й тих мають перемішати з польськими і угорськими піхотинцями, щоб ніяких дипломатичних дій українці не робили без згоди короля і щоб йшли громи Карла X Густава. Ясна річ, що на такі умови українці не могли погодитися. 27 листопада в листі С. Потоцького Мехмед-Гірею хан зазначав, що він частину України спустошив, але вимушений був зупинитися під Соленим містечком для битви проти українців і росіян. Хан обіцяв польському гетьману усіяти землі від Кам'янки до Зборова тілами козаків, які поверталися з-під Львова. Також він обіцяв розправитися зі шведами. Через два дні він написав коронному маршалкові Є. Любомирському, що кримці знаходяться на Покутті та чекають, доки до них приєднаються поляки. Посол Речі Посполитої в Криму М. Яскульський повідомляв, що хан прийшов до Тернополя і зібрав мурз і беїв на раду. Після нього окремі загони прийшли під Тернопіль, Микунці, Теремовлю та Стрижів. Коли українці і росіяни переправлялися поблизу Озерної, на них напали ногайці з кримського війська. Вони убили відразу ж кілька сотень росіян. Війська останніх та українців були обложені в Діброві. Під час битви Ян Казимир прислав ханові лист, в якому пропонувався, щоб Хмельницький був напоумлений. Коли татари почали давити українські війська, то зустріли запеклий вогонь з мушкетів і гармат. Камамбет був поранений, і тоді Субхан-кули-ага, Акз-мурза і Карач-бей почали переговори, докоряючи Хмельницькому за те, що той змінив присязі, даній Тугай-беєві. Українці відповідали, що увійшли до союзу з росіянами через те, що хан уклав союз з поляками. Кримці ж говорили, що багато разів присилали посольства і проявляли дружбу, аби лише українці покинули росіян. Козацькі послі говорили, що готові жити у мирі з поляками та кримцями. Проте вони відмовилися від виконання ультимативної вимоги по видачі росіян кримцям, кажучи, що це великий гріх. Після цього поновилися герці між українцями і кримцями. Трохи згодом сутички припинилися. Хан зібрав раду і вирішив примиритися з Хмельницьким і прибрати вимогу видачі росіян, аби укласти мир і союз з козаками. Хан подарував Бутурліну коня. Єдиною умовою було стати підданими Яна Казимира²⁰.

20 квітня 1656 р. І. Виговський відправив лист перекопському Периш-азі. Він просив, щоб ага порадив ханові зберігати дружбу з козаками. Пропонувалося разом битися проти загальних ворогів. Казимир Стаховський, захоплений у полон росіянами, в документі від 25 лютого 1657 р. повідомляв, що Б. Хмельницький готовий знову стати союзником татар, шведів, угорців і поляків проти росіян. З німецького летючого листа довідуємося, що у війську Дьордя Ракоці II знаходяться семени (сеймени-татари), козаки, волохи, молдовани, угорці, опришки. У конфесаті полонених угорців, шведів і козаків після 8 травня 1657 р. вказувалося, що шведи відправили послів до різних країн, зокрема у Крим прибув королівський камергер Лелізор. Відзначалося, що у війську Ракоці нараховується 37 тис., з яких 7 тис. німці, козаки, сеймени. У документі від 3 червня 1654 р. Мартин Пушкар та Яків Барабаш говорили, що знаходяться в полі, оберігаючи країну від набігів татар. Вони просили І. Виговського дати знак ханові, щоб кримці відступили від земель українців. Іван Желябузький писав Дьордю Ракоці, що Онтон полковник (так він називав Антона Ждановича) готовий виступити разом з росіянами проти турок і татар до Кам'янець-Подільського. Пізніше він говорив, що росіяни не зможуть приєднатися до угорців поблизу Кам'янця-Подільського, оскільки з ними воюють росіяни. Пізніше крим-

ський хан прийшов з усім військом у місто. Відзначалося, що військо українців було розсіяне, а кримці потім розбили війська Дьордя Ракоці і після перемоги пішли з казною трансільванського князя і ясиром з його воїнів у Крим. Також вони воювали в Молдові. Кримці звали поляків воювати проти українців. Проте ті відмовилися від походу на козаків. Татари образилися на поляків також за те, що ті не видали Дьордя Ракоці. Польський король заплатив деяку суму кримцям за допомогу. Євстафій Виговський у листі до Павла Тетері від 11 серпня 1657 р. вказував, що козаки страшно спустошили Кримське ханство. У листі невідомого у вересні 1657 р. вказувалося, що жителі пінчани допомагали козакам громити татар. Силістрійський паша Чауш до Богдана Хмельницького писав, що між козаками і татарами сталася сварка. У новинах з Варшави говорилося, що в грудні в місто прибув кримський посол, який пропонував виступити проти козаків, оскільки настав хороший час для їхнього розгрому²¹.

Український посол у Криму Михайло Богавченко у листі від 26 жовтня 1654 р. говорив, що його до посольства відправив переяславський полковник з Кам'янки разом з Камамбет-мурзою. Він прибув в улус Келембет. Тоді у татар було неспокійно. Блюдас-салтан, Сефан-Газі і Сефер-Газі-ага прислали до посольства Камамбет-мурзу, щоб військом злякати бунтівних султанів. Коли в Джан-Кермені почули про посольство запорозьких козаків, то Корага-султан і Сефер-Газі помирилися з беями. Нураддин-султан і Сафан-Газі-ага стояли у Перекопі. Камамбет же їх боявся і обійшов Перекоп через лимани. Посольство повинне було передати документи ханові і беям, що Богавченко і зробив. Посол був відсланий в Старий Крим. Хорунжий Корицький прибув до нураддин-султана і Сафан-Газі-мурзи. Там він дізнався про настрої татар, які вирішили побрататися з поляками і вогнем і мечем спустошити всю Україну. Камамбет-мурза присягнув польському послові, що він допоможе королеві та візьме в полон Хмельницького. Українцям дорікали тим, що вони уклали союз з Москвою. Військо татар зібралось біля Перекопа і простояло там кілька тижнів. Київський писар повідомляв відомості від невільника-українця в Криму. Усе літо поляки і король прислали послів до Іслам-Гірея і до беїв. Хан же відправляв мурз до короля. Сам король і сенат присягнули татарам. Українським послам же татари сказали, щоб вони залишили Москву і говорили, що мають наказ із Стамбула разом з поляками воювати. Карач-бей через три дні після цього закликав до себе козацьких послів. Він зібрався разом з абизами, кадї, мурзами і вимагав від українців залишити Москву, а якщо цього не буде зроблено, то силами турків, угорців, волохів і поляків буде спустошена Україна. У той час прийшов кримський посол в Україні Байтемир-ага, який говорив, що гетьман просив присягнути татарам і тоді він розірве відносини з Москвою. Потім закликав українців до себе Сефер-Газі-ага і вимагав відстати від Москви і повернутися під польську владу. Карач-бей казав, що усі козаки загинуть, якщо не залишать Москву. Він розіб'є спочатку козаків, а потім Москву. Потім послі побували у хана, який говорив, що хоче жити з гетьманом як колишній хан (Іслам-Гірей). Хан же відправив Кая-бея до ногайських мурз, зокрема у Буджак. Калга-султан теж повинен був переправитися на правобережжі Дніпра. Польського посла після українських послів хан відпустив разом з сином Тугай-бея Алі-беєм. Хорунжий Яскульський залишився у Криму. У посольство до турків відправили Бекгановського і Белецького. Тоді султан обіцяв відправити 100 тис. війська на Москву. Сафан Казі-ага Левер товмач Івана Виговського проводжав з Криму посольство на чолі з Михайлом Богавченком²².

Литовський підстольний Ігнацій Сціпіон повідомляв, що в 1655 р. кримський хан змусив Хмельницького визнати своїм королем Яна Казимира. У автобіографії Богуслава Радзивілла вказувалося, що Богуслав був узятий в полон Субхан-Газі у битві під Простками в 1656 р., але був звільнений паном Войновичем. У мемуарах А. Радзивілла під 1655 р. згадувалося, що кримський хан привів Хмельницького до підданства королеві. Микола Емелевський повідомляв, що під Умань прийшов брат хана з 20 тис. війська і разом з поляками там утратив два тижні, штурмуючи фортецю. Під Охматовим 60 тис. росіян і українців були оточені татарами та поляками. Від-

значалося, що татари, які були давніми побратимами козаків, під час штурму двічі несподівано відходили назад. Відзначалося, що татари і від поляків, і від українців отримала багато золота й інших цінностей. С. Лянцкоронський вказував, що в Ободівці польний гетьман зустрівся з ханом. У свиті хана були Камамбет та Ак-Мурза. У листі невідомого до невідомого від 4 лютого відзначалося, що ворог слав до Камамбет-мурзи дарунки, щоб татари відокремилися від поляків. Татари усунулися від битви. Російські послы в Криму доносили, що в Криму знаходився нуреддин, а калга воював в Україні, і татари привели звідти безліч полонеників. У листі від 23 лютого 1655 р. сказано, що С. Лянцкоронський віддав в яsir татарам 10 тис. з Кисовоничинець. Також віддали татарам в яsir жителів Махнівки, Яланівки, Сулипіхової, Скародної, Кочубіївки, Сухої Діброви. У листі Яну Казимиру від 27 лютого кримський хан писав, що відправив послів до козаків і що наполягав, щоб ті відійшли від росіян. Також він хотів, щоб гетьман пішов разом з кримцями проти ворогів хана. У листі від Сефер-Газі від цього ж числа сказано, що він відправив трьох послів до козаків і запропонував, щоб вони відійшли від росіян. У червні 1655 р. в листі С. Ревери Потцького сказано про прихід калги після від'їзду Мелима-султана (Менглі-Гірея). Король інструктував М. Яскульського, що необхідно добитися аудієнції у Менглі-Гірея-султана і нагадати йому про польсько-кримський союз. У німецькому летючому листку 1656 р. говорилося про листи хана до польського короля. Влітку 1655 р. за ініціативою хана поляки розпочали переговори з українським гетьманом. Мехмед-Гірей у 1656 р. писав, що Хмельницький відправив посла до турецького султана. В інструкції польському послові в Крим восени 1655 р. Ромашкевичу було сказано, щоб хан вплинув на Хмельницького, аби той уклав мир. У листопаді 1655 р. нуреддин Аділь-Гірей відправив до Кам'янця-Подільського свого посла Камамбета, щоб дізнатися, де король і де татарам об'єднатися з поляками. Перебуваючи під Галичем цього місяця, хан писав королеві, що він воював з росіянами і українцями під Солоним містечком і спустошив значну частину України. Він обіцяв устелити трупами простір від Кам'янки до Зборова. Трохи згодом повідомляли, що татари громили козаків під Озерною і що сам Хмельницький з полковниками просив хана прийняти його у васали польського короля. У «Листі про пруські справи» було сказано: шведи говорять про те, що козаки і татари польські союзники. У кореспонденції віленського воєводи з Кенігсберга від 4 січня говорилося, що козаки і татари повинні з'єднатися з військами Яна Казимира. У січні 1656 р. київський воєвода писав королеві, що на Брацлавщині було 30 тис. Менглі-Гірея. У війську були ногайські мурзи Келимбет і Шах. В інструкції послові Яну Шумовському від короля до хана пропонувалося, щоб запорожців зробити вірними королеві і щоб Хмельницький покинув росіян. Також вимагалось добитися 10 тис. татар і 10 тис. українців на допомогу полякам. У травні 1656 р. Ян Казимир просив допомоги у хана для того, щоб здолати Дьордя Ракоці. У летючому німецькому листку від квітня 1656 р. зазначалося про листи хана до польського короля і перемовини з козаками і татарами про допомогу з їхнього боку. У травні-вересні 1656 р. говорилося, що в травні запорожці напали на уралові улуси ногайців. У той же час прибули послы від Хмельницького, які домагалися дружби кримців. Також прибували українські послы в серпні та вересні 1656 р. У липні 1656 р. турки та татари виступили проти Дьордя Ракоці. У серпні 1656 р. хан відправив 20 тис. буджакців проти шведів. За даними німецького летючого листка після 11 жовтня 1656 р. говорилося про перемогу литовців і татар над брандербуржцями та шведами під Простками. Ця ж подія зафіксована у ще одному летючому німецькому листку від того ж місяця²³.

У листі Іслам-Гірея від другої половини січня 1654 р. хан звинувачував гетьмана в тому, що він змінив присязі та не має права без його дозволу укладати договори не лише з іноземними володарями, але і зі своїм монархом – польським королем. Він вимагав, щоб гетьман зрікся від присяги Москві. Хан закликав разом воювати проти Москви. Гетьман у листі від 16 квітня 1654 р. писав, що на перемовинах під Кам'янцем татари не допомагали козакам. Татари розграбували частину володінь козаків, коли

поверталися з походу, і це змусило Військо Запорозьке сумніватися. Крім того, гетьман нарікав на те, що опинився в опалі у хана. Також відзначалося, що Потоцький замість миру воював проти козаків і йому допомагав спустошувати поселення козаків Глигорус Гурмас. Вони вторглися в українські землі по саму Умань, але козаки змусили поляків відійти. Гетьман зауважував, що союз з Москвою був укладений згідно з порадою кримського хана, який раніше говорив, що поляки набирають людей з різних країв, щоб згубити козаків. Стосовно Смоленська й інших міст, які Москва відібрала у короля, то гетьман удавав, що не знає про це. Щодо того, що козаки затримали татар, то у відповідь ішлося про їхній відпуск. Детальніше про це повідомити мав посол українців у Криму Семен Савич. Згадувалося і таке: під час боїв під Уманю в полон потрапив ксьондз Потоцького, котрий виставляв справу так, ніби не хотів воювати, але його примусив король. Ці дані були підтверджені листами з Литви, які були при убитому поляку. Гетьман просив хана з усіма агами і бєями виступити проти спільних ворогів. У листі Богдану Хмельницькому від Мехмед-Гірея IV сказано, що до українців прийшов Токтамиш-ага. Гетьман висловлював побажання, щоб новий хан поведився по відношенню до козаків, як Іслам-Гірей. Хан у своєму листі, надісланім з Токтамишем, погрожував, що якщо козаки не відступлять від Москви, то він нацькує на них угорців, мультян (волохів) і волохів (молдаван). Гетьман говорив, що не зрадив клятві, навпаки, король Владислав був покараний за це. Богдан говорив, що не боїться тих, кого на нього хоче наслати хан, сподівається на Бога, а зовсім не на Москву. Гетьман обіцяв дружити з ханом і просив надіслати якогось вельможу для нового договору. Детальніше ханові повинен був сказати Токтамиш-ага. 2 листопада 1655 р. Військо Запорозьке уклало новий договір з Кримським ханством. Гетьман визнавав своїм паном Яна Казимира, обіцяв відступити від Москви, реєстр міг бути більше 6 тис., обіцяв не укладати договорів з іноземними країнами в обхід поляків. Богдан зобов'язувався воювати проти шведів. У листі Богдана Хмельницького від 31 січня 1656 р. стає зрозуміло, що гетьман допомоги полякам проти шведів уникнув, посилаючись на важкі обставини²⁴.

Самуїл Пашковський у посланні до Яна Владислава Радзивілла від 9 січня 1657 р. писав, що росіяни разом з українцями і татарами згубили усю Литву. У листі з Ченстохови від 17 березня говорилося про намір татар знову напасти на Трансильванію. У травні 1657 р. сказано, що татари нанесли багато збитків українським землям поблизу Чечельника. У квітні 1657 р. хан, калга, везир відправляли листи в Річ Посполиту. Субхан-Кулі-ага в одному документі від квітня 1657 р. був названий правителем Буджака. У новинах від 30 травня повідомлялося, що 3 тис. козаків перегородили шлях татарам у Молдову й Україну. Субхан-Газі-ага писав, що українці, угорці, Молдова, волохи пішли війною на польського короля. Він заявляв про готовність вторгнутися у володіння угорців (Трансильванію). В інструкції Ромашкевичу від травня 1657 р. вказувалося, що хан воює проти росіян. В інструкції С. Беньовському послові від Речі Посполитої до Б. Хмельницького вказувалося, що треба довести до відома гетьмана про похід турок і татар на Трансильванію. У англійському летючому листку після 15 серпня говорилося, що 15 серпня татари розбили трансильванців під Вишневечком. У листі Миколи Салги до Анджея Конецпольського від літа 1657 р. йшлося про те, що татари знищили 800 рейтар курфюрста. У анонімному листі від 14 вересня 1657 р. вказувалося, що татари спустошували українські міста на межах з Російською державою. У листі Яна Казимира російському царю Олексію Романову від 17 жовтня 1657 р. вказано на те, що татари і турки воюють проти Дьордя Ракоці. У жовтні 1657 р. піддячий Артемій Федоров повідомляв про напад козаків на Крим і ногайські улуси. Запорозжці напали на Крим і ногайців у числі 7 тис. У ході походу запорозжці втратили сотню воїнів. Вони убили 15 тис. татар, а 5 тис. полонених привели в ясир у Запоріжжя. З татарським військом вони билися біля Перекопа²⁵.

Події в Україні цікавили і французів. Наприклад Г. де Тарда і Ж.-Б. Шерера. Останній відмічав, що в 1654 р. польський король заплатив 100 тис. золотих кримському ханові Селім-Гірею, щоб той напав на козаків. Але він помер, і влада перейшла до

його брата Менгли-Гірея, який вторгся в Україну і розбив загін Томиленка. Під 1655 р. повідомлялося, що татари з поляками атакували п'ять полковників під Уманю. Ті змогли прорватися з оточення. Потім поляки і татари напали на Хмельницького під Дрижиполем. Проте заслуга в перемозі приписана одним тільки українцям і вказано, що українці з боями пробилися до Білої Церкви. Потім був похід разом з росіянами, коли їхнє союзне військо дійшло до Львова, Любліна і Замосця. Повертаючись з походу, Хмельницький зіткнувся з татарами біля Озерної. Проте хан не зміг розгромити козаків і пішов з ними на перемовини, заздалегідь відправивши 12 заручників до українців. При перемовинах козацький гетьман звинувачував кримського хана, що він зраджував договорам з козаками, служив тому, хто більше заплатить, зробив багато збитків козакам, що варто було тільки пообіцяти ханові Астрахань, як той був готовий знищити усю Малоросію (так у хроніці). Кримський хан розсердився на це і обіцяв, що згубить як самого гетьмана, так і його військо. У цілому текст Ж.-Б. Шерера був близький до літопису Г. Граб'янки²⁶.

Відомості цього французького історика мали ряд неточностей, оскільки татарами правили хани із зовсім іншими іменами. Козацькі літописи традиційно применшують масштаби втрат козаків і роль кримців в конфлікті. Польські ж хроністи істотно перебільшують кількість росіян і українців у битві під Охматовим.

Турок Мустафа Наїма повідомляв, що ляхи (поляки) відправили лист до ханського візиря Сефер-Газі-аги, просячи його посередництва у справі укладення миру. Він порадився з ханом і його наблизеними. Вказувалося, що поляки вимотані сімдесятиденною облогою, а Поділля спустошене. Повідомлялося, що влада в лясському краю належить беям і що треба узяти в аманати по двох синів з родин найзнатніших беїв і вимагати данини з них. Поляки ж були готові піти на виконання будь-яких умов татар. Ляські командувачі виїхали з табору і прийшли до фортеці Каманіче. Туди ж прибув Сефер-Газі-ага, Катлазіюш і бей Ширинів, а також десять аг. Татари висунули вимогу давати данину хазину, відправити в аманати синів двох найвищих беїв, не робити шкоди козакам. Також вимагали, щоб поляки віддали населення сіл і городків краю на розграбування, інакше 100 тис. татар і ногайців разом з 80 тис. козаків знову воюватимуть проти Польщі. Деякі з татар були проти миру з поляками. Це були Кайтас-ага і Кан-Мехмед. Вони вимагали згорнути переговори і повернути Хані-агу, муллу, відданого полякам у заручники. Поляки пішли на усі умови татар, проте казали, що погано, якщо козаки грабуватимуть села і городки. Поляки відправили до аманатів по одному синові воєначальника і якогось воеводи. 15 грудня 1653 р. було укладено мир. Татарські й казацькі послі повернулися у Віслатен (Гусятин). Татари спустошили місцевості біля міста Дубно і Карт-Костянтин (Старокостянтинів). Син Сефер-аги взяв Карт-Костянтин. Чамбули татар грабували поселення на Чорному шляху. Після того, як вони набрали ясир, весною 1654 р. прибув посол від поляків у багатому одязі та на розкішному коні, але з нікчемними дарами. У липні 1654 р. помер хан Іслам-Гірей III. Тоді козаки вийшли у Чорне море та спустошили береги Варни та Ерегли. Крім того, вони напали на Балчик. Сийавуш-паша з Силістрії зміг узяти в полон екіпаж однієї чайки. У кінці серпня Мехмед-Гірей IV відбудув з Туреччини в Крим. Після прибуття він в 1655 р. направив війська в країну козаків, помстившись за набіги на румелійські поселення. Тоді хан без зусиль узяв міста, населення брав в ясир і вбивав. Далі він рушив до фортеці, яку взяли в облогу козаки та московити. Тоді облога була знята, і козаки повернулися у свої землі. Коли ті відступали у болотистій місцевості, татари перебили половину з 50 тис. козаків і 100 тис. московитів. Московити, які вціліли, відійшли на три дні шляху від місця битви. Там знову татари напали, і 5 тис. з 30 тис. московитів загинули. Татари після цього повернулися у свої володіння і там зустріли посольство з 500 московитів із звісткою, що шведський король опанував країну Ляха. Взимку 1655-1656 р. в січні-лютому було вирішено вирвати країну ляхів з рук шведів. Природно, турок завищує і чисельність війська супротивника і кримців²⁷.

За дипломатичними документами нам відомо, що кримський хан закликав поляків не починати кампанії без кримців. У грудні 1654 р. кримський посол, який відвідав Річ Посполиту, вказував на 50 тис. татар, готових виступити в похід. Він говорив, що вони готові виступити в похід на Москву. Кримські мурзи вимагали не знищувати козаків назавсім. У січні 1655 р. вони виступили походом в Україну. У тому ж році калмики вели перемовини про підданство з росіянами і планували разом з донцями воювати проти кримців. Дії калмиків обмежувалися діями проти касаївців (залишків Малої Ногайської Орди) в районі Тереку. Фактично проти альянсу кримців та поляків виступали росіяни й українці. Польський посол Корицький домовився з буджацькими ногайцями про їхній похід в Україну. На початку грудня вони стояли поблизу Дністра, чекаючи, коли замерзне річка, і біля Рашкова можна буде пройти по льоду. А. Раздивілл повідомляв, що кримці з коронним військом з'єдналися ще в грудні 1654 р. 1 січня 1655 р. поляки з'єдналися з татарами. Під час зимової кампанії Б. Хмельницький за допомогою дипломатії та грошей досягнув того, що кримці не брали участь у битві при Охматові 19-22 січня 1655 р. Гетьман впливав на хана за допомогою мурз, які були близькі покійному Іслам-Гірею III. Треба відзначити, що Мехмед-Гірей IV ще в жовтні 1654 р. пропонував Б. Хмельницькому зректися союзу з росіянами, щоб залишатися союзником кримців. Під Охматовим активно діяли тільки поляки, які узяли в облогу табір росіян і українців. Перемога в цій битві була здобута завдяки тому, що І. Богун атакував супротивника з тилу і підійшов до нього з Умані. Кримці, не вступивши у бій, відступили, ведучи з собою ясир з Київщини та Брацлавщини. Події під Дрижиполем дозволили розгорнути загальний наступ на схід. Російські війська просувалися на схід територіями Великого князівства Литовського, дійшовши до Гродно і Вільнюса, а козацькі загони разом з допоміжними російськими військами вдерлися на коронні землі і через Волинь та Поділля прийшли в Галичину. У битві під Городком у вересні-листопаді вони розбили війська С. Потоцького, а потім узяли в облогу Львів. Поразки Речі Посполитої стали сигналом для шведів, які вдерлися в Польщу влітку 1655 р.²⁸.

У 1655 р. кримський хан Мехмед-Гірей IV відправив до Європи ряд своїх посольств. Кримське посольство рушило в дорогу в кінці грудня – на початку 1655 р. Посольство очолював Майдан Газі-бек. Посольство добиралося в Австрію через Річ Посполиту, оскільки трансільванський правитель у той час був ворожий до поляків. Треба відзначити, що Ян Казимир відрядив своїх людей супроводжувати татар до австрійського кордону. У кінці лютого австрійський імператор дав аудієнцію кримському послові. Ця подія знайшла відображення в англійських і німецьких газетах. Татарин подарував кайзерові коня, який коштував 1 тис. дукатів і був напрочуд витривалий. 1 березня кайзер дав прощальну аудієнцію кримському послові і подарував золотий ланцюг і 1400 дукатів на зворотну дорогу. Кримці повідомляли австрійців про сходження на престол нового хана Мехмед-Гірея IV, а також повідомляли про дружбу з австрійцями. Пропонувалося послати на допомогу полякам імперські війська. Голландський резидент у Відні вказував, що хан зажадав від кайзера фінансової або будь-якої іншої підтримки Речі Посполитої. Польські ж послы говорили, що польське військо в осяжному майбутньому повинне об'єднається з татарським і що вони разом вступлять на провінції, зайняті ворогом²⁹.

У тому ж році прибуло посольство в Данію. Ця дипломатична місія тривала з кінця грудня 1654 до липня 1655 р. Самих документів про контакти в Датському королівському архіві не залишилося, але їхні чернетки збереглися. Це були відповіді на пропозиції татарської сторони. Посольство кримців у Данію корелювало з прагненням Речі Посполитої протиставити шведам данців. З відповіді данців кримцям можна зробити висновок про те, що датському королеві прийшло шість листів від кримського хана, його головної дружини, калги Газі-Гірея, нуредина Аділь-Гірея, візіря Сефер Газі-аги, скарбника Джан-мурзи-аги. Хан писав королеві, що уклав союз з Яном Казимиром і що пропонує йому з такою ж повагою, як і він, ставитися до польського короля. Ленчицький воєвода Я. Лещинський згадував про датського

шкіпера, який перевозить татарського посла. Відповідь датського короля кримцям була написана 20 (30) червня 1655 р. Кримський посол повинен був прибути в Данію в середині або другій половині травня. Повернувшись у свою столицю 8 (18) червня, датський король Фредерік планував дати аудієнцію кримцям. На ній кримський посол повідомляв про сходження на престол Мехмед-Гірея IV і запевняв в дружбі. Хан планував використати Данію для участі в антиросійській коаліції. Шведський дипломат Магнус Дюрель повідомляв, що хан пропонував данцям напасти на росіян морем з боку Норвегії. 30 червня (10 липня) кримський посол отримав відповідь, що у Данії немає ніяких причин воювати з росіянами. Крім того, кримський посол просив данців вплинути на Швецію, щоб вона уклала мир з Річю Посполитою. Згадка про це є в листі К. Тишкевича до Я. Радзивілла. Кримський хан вимагав від поляків, щоб вони для війни з росіянами вели переговори з англійцями і голландцями. 19 травня 1655 р. польське посольство відправилося в Нідерланди, йдучи назустріч проханню хана. Кримські послы після 20 (30) червня протягом ще місяця перебували в Копенгагені. Англійські газети повідомляли, що татари готові повернутися, лише чекають волі на це датського короля. У кінці липня кримські послы залишили Данію і поверталися через Річ Посполиту, де зустрічалися з Яном Казимиром³⁰.

У 1655 р. кримці відправили до Швеції послів з цілим комплексом документів. Перед шведами вони говорили про дружбу та союз з Яном Казимиром. В. Беневський повідомляв, що посольство в Швецію було інспіроване Яном Казимиром для того, щоб шведи не задумали воювати з Річчю Посполитою. Крім того, кримці погоджували свої контакти із скандинавськими країнами з волею османського султана. Кримський посол віз з собою листи хана, калги Газі-Гірея, нуредина Аділь-Гірея, старшої дружини хана, везіря Сефер Газі-аги, а також Тимур-Аги, сина Бахадир-Гірея Мехмед-Гірея, Алі Газі-аги, Абдулли Керим-Аги, ханського секретаря і Джана мурзи-аги. Лист хана до шведського короля був переданий через Адільшаха-мурзу, а лист від дружини хана – Алі, від нуредина – Муртазу, від секретаря хана – Хассана, від сина Бахадир-Гірея – Гізеля. Німецький хроніст Йоганн Георг Шледер вказував, що кримське посольство налічувало 17 чоловік. Послам були дані інструкції для того, щоб використати шведів проти росіян. Польський король розпоряджався, що кримських послів до Гданьська повинні були супроводжувати пан Юхно, а також колишній польський посол у Швеції Г. Каназілій.

Французький резидент у Швеції повідомляв, що кримське посольство прибуло у кінці січня 1655 р. Шведський дипломат І. Екельбад повідомляв, що татари дісталися до Стокгольма 9 (19) травня 1655 р., а датські резиденти в Швеції повідомляли про посольство від перекопського (кримського) хана до шведського короля. Необхідно відзначити, що кримці інформували про сходження на престол Мехмеда-Гірея IV і поздоровляли зі вступом на престол Карла X Густава. 16 (26) травня 1655 р. кримці отримали аудієнцію у шведського короля. 22 травня (1 червня) переговори з ними вів шведський канцлер Е. Оксеншерн. Адільшах-мурза переконував шведів у добрих намірах хана і в необхідності підтримки миру з Річчю Посполитою. Цього ж дня шведський король відповів кримцям. 24 червня останні отримали прощальну аудієнцію, а 5 липня кримський посол, отримавши подарунки від короля, рушив в зворотню дорогу. У листуванні кримського хана зі шведським королем була пропозиція створити антиросійську лігу з Кримського ханства, Речі Посполитої та Швеції. У свою чергу, Карл X Густав писав, що союз з поляками неможливий тому, що у минулому Сигизмунд III і Владислав IV з династії Ваза невинно претендували на шведський престол. Також відзначалося, що королева Христина хотіла вирішити протиріччя з поляками, але їй це не вдалося. Шведський король відзначав, що кримський хан був знайомий з польсько-шведськими протиріччями. Матеріали листування Сигизмунда III і Владислава IV з кримськими ханами дають нам основу говорити, що кримські хани були прекрасно обізнані про домагання цих королів і, намагаючись укласти союз з Річчю Посполитою, включали в титул короля Речі Посполитої титул шведського короля. Шведи просили кримців не чіпати українських козаків і відно-

вити з ними союз. Загалом кримське посольство 1655 р. було невдалим³¹. Українці з Гетьманщини після укладення союзу з росіянами в Переяславі намагалися встановити мир з татарським ханом. У лютому – квітні 1654 р. відправилось посольство С. Савича в Крим, в серпні 1654 р. – посольство П. Тетері³². У 1657 р. татари відновили конфронтацію з українцями. Вони зайняли багато міст у прикордонні. Спроба гетьмана нейтралізувати кримців була невдалою. До березня 1657 р. було відправлено посольство Ларіона Капусти в Стамбул. У листі яничарському азі було сказано, що гетьман увійшов до союзу з кримським ханом, що і близько було не так. Тим часом Річ Посполита заручилася союзом з Габсбургами і Данією. Причиною цього були вторгнення шведів і трансильванців, а також намір росіян включити у свою державу західноукраїнські землі³³.

Кримські хани на конфлікт з Трансильванією повинні були отримати санкцію з боку Османів. І такий дозвіл був отриманий Мехмедом-Гіреєм IV в 1657 р. У 1655 р. Дьордь Ракоці II займав вичікувальну позицію і пропонував полякам своє посередництво на перемовинах з козаками. Поразка поляків у битві під Охматовим зумовила декларацію Дьордя Ракоці про свою ворожість Речі Посполитій. У 1656 р. він вступив у союз зі Швецією і Гетьманщиною проти Речі Посполитої. Участь угорців у війні проти Речі Посполитої на початку 1657 р. не була погоджена зі Стамбулом, тому хан і зміг воювати проти Трансильванії. Необхідно відзначити, що вступ Данії в 1657 р. у війну проти Швеції і російсько-шведська війна змусили перекинути шведів свої війська з Польщі на інші напрями. Війська Дьордя Ракоці II до того були під Краковом і Варшавою та вимушені відступати з Польщі. Трансильванське військо і корпус А. Ждановича були наздогнані С. Чарнецьким під Магеровим 11 липня 1657 р. Українці, не приймаючи бою, втекли, а трансильванців перемогли основні сили поляків, які напали на угорців тоді, коли вони відбили напад польського авангарду на свій табір. Після цієї перемоги загони А. Ждановича залишили трансильванського князя і швидко відступали, а С. Чарнецький з'єднався з військами С. Потоцького та Є. Любомирського. Крім того, на з'єднання з ними йшло кримське військо³⁴.

Шведська і трансильванська дипломатія ще в 1655 р. намагалися розірвати союз Яна Казимира з кримцями, проте нуреддин Адиль-Гірей з'явився під Галичем і, завдяки допомозі татар, поляки утримали Львів. Про зіткнення трансильванців і кримців збереглися відомості у шотландця Патріка Гордона. Він повідомляв, що в 1657 р., коли стало відомо про наближення кримців, то козаки розсіялися по Україні, а трансильванський князь капітулював перед поляками і зобов'язався виплатити контрибуцію полякам за завдані збитки³⁵.

І. Ерліч повідомляв під 1656 р., що татари з Підляшшя, яке спустошили, прийшли у Пруссію, узяли в яsir 100 тис. німців і шведів, а шведський полководець відступив. Під 1657 р. повідомлялося, що біля Чорного Острова козаки відокремилися від трансильванського князя, де його і розбили татари. З усього війська до Сапеги втекло 400 угорців, а Ракоці та Кемень живі залишилися³⁶.

Мустафа Наїма, повідомляючи про події 1656-1657 рр., зазначав, що нечестивець Ракоци захотів зайняти ляські землі і уклав союз з воєводами Богдана (Молдови) та Ефляка (Волощини). Він виступив у похід на чолі 60 тис. і був союзником Швеції. Коли він дізнався, що проти нього вийшов хан з незліченим татарським військом, то став табором і захистився ровами. Тоді хан відправив 100 тис. татар на грабунок Ерделя (Трансильванії), землі Ракоци. Тоді той вирішив захищати свою країну і втік з табору. Військо ж без монарха було розбите татарами. Татари ж у Ерделі знищили багато поселень³⁷.

Самовидець писав, що на угорців Ракоці у 1657 р. від Підгір'я до Меджибожу прийшли татари разом з поляками. Відзначалося, що до того поляки, перебуваючи в складному становищі, попросили хана прийти на допомогу. Через землі Молдавії і регіон Підгір'я (через Галичину і Малопольшу) кримці прийшли на допомогу. Хмельницький відправив свого сина Юрія на допомогу, але той повернув назад, коли дізнався, що Ракоці вже розбитий³⁸.

С. Величко повідомляв, що у битві під Простками поляки і татари під керівництвом Гонсевського перемогли шведів, узявши в полон трьох полководців, а радник шведського короля був убитий татарами. Під Вармією поляки і татари розбили війська брандербурзько-пруського курфюрста. Ці успіхи, а також Віленське перемир'я і вступ у війну Данії змусили шведів відступити, пруси усунулися від війни з поляками, шведи перекинули війська проти росіян і почали виводити контингенти з Речі Посполитої. Ці обставини ускладнили положення Дьордя Ракоці, а вторгнення Любомирського і австрійського війська в трансільванські землі стали неприємним сюрпризом. Угорці почали відступати і під Магеровим та Куликовом поляки під керівництвом Чарнецького перемогли їх. Дьордь Ракоці відступав до Зборова, а потім до Чорного Острова. Там на нього напав Чарнецький і Сапеги, і трансільванський князь був вимушений зректися польського престолу, війська ж Ждановича відокремилися від угорців ще перед битвою³⁹.

Повідомлялося, що татари з угорцями мир не уклали, напали на них і військо Дьордя Ракоці втратило 5 тис., а Янош Кемень потрапив у полон до кримчан. Військо Дьордя Ракоці II становило 13 тис. угорців і 6 тис. молдован та волохів. Г. Санін висловлювався на користь 20 тис. угорців і 6 тис. волохів і молдован у його війську. Евлія Челебі повідомляв про 60 тис. угорців. Загальну кількість татарських воїнів він вказував у 80 тис. чол. (наведені цифри – це істотне перебільшення). Вказано, що до татар з Гданьська надійшло десять возів гаманців. Турецький хроніст відмічав втечу Дьордя Ракоці II і відмічав, що мужній Янош Кемень обкував ланцюгами табір і захищався. Кримці надали допомогу Речі Посполитій не відразу, оскільки взимку 1656-1657 рр. стався падіж худоби, а також на володіння ханства напали донці. Кримський хан відповів облогою міста Черкеська і лише навесні відправив війська. Незабаром трансільванський князь покинув війська, а військом управляв Янош Кемень⁴⁰.

П. Гордон повідомляв, що угорців з усіх боків оточили кримці в числі 60 тис. На військо Яноша Кемєня був потужний тиск, але угорці, що обороняються в вагенбурзі, сміливо відбивали татар за допомогою мушкетів і гармат. Татари ж масовано обстрілювали супротивника з луків. Багато тяглових тварин було перебито, а продовольство закінчилася біля Меджибожа. Найхоробріше у військах трансільванців бились молдовани, але коли татари переодягнулися в турків, прийшли в замішання і повстали. Після цього військо Яноша Кемєня капітулювало, коли кримці пообіцяли їм дати дорогу додому. Проте як тільки угорці розімкнули ряди возів, кримці напали на них⁴¹. Угорці билися хоробро, проте були розбиті і 275 знатних осіб потрапили в полон. Їх викупили за 123 тис. золотих. У Трансильванію з цих полонених не повернулося 23 особи. Якщо ж говорити про кількість усіх полонених, то їх було близько 4 тис. Я. Кемень не зробили князем Трансильванії, оскільки він був полоненим хана, а викупом полонеників зайнявся М. Апафі, який через деякий час став князем⁴².

Політика Кримського ханства була спрямована на підтримку рівноваги сил в Східній Європі. Стосунки Кримського ханства з Україною (Гетьманщиною) були досить складними. Укладення сепаратного миру з Річчю Посполитою у кінці 1653 р. призвело до розриву з українцями, який проте не був остаточним. У кампанії 1654-1655 рр. кримці не допустили розгрому Б. Хмельницького під Охматовим, який зміг домовитися з Мухаммедом-Гіреєм IV. Навіть оточення українців ханським військом під Озерною не призвело до розгрому українців, а хан і український гетьман вели активні переговори. Хан не уникав можливості домовитися з Б. Хмельницьким. У повну силу кримці воювали проти інших ворогів Речі Посполитої. У битві під Простками кримці допомогли полякам здолати шведів, а рейд на Пруссію змусив місцевого правителя припинити активну війну проти польського короля. Битва з військами Дьордя Ракоці II привела до повного розгрому угорців.

1. Kolodziejczyk D. *The Crimean khanate and Poland-Lithuania: international diplomacy on the European periphery (15th -18th century): a study of peace treaties followed by annotated documents.* – Leiden-Boston: E.J. Brill, 2011. XXXVI, 1109 p.; Podhorodecki L. *Chanat Krymski i jego stosunki s Polska.* Warszawa: Ksiązka i wiedza, 1987. 359 s.
2. Санін Г.А. *Отношения России и Украины с Крымским ханством в середине XVII в. М., Наука, 1987. 270 с.; Малов А.В. Русско-польская война 1654-1667. М.: Цейхгауз, 2006. 50 с.*
3. Федорук Я.О. *Посольства Крымського хана Мегмеда Гірея до Швеції, Данії та Австрії у 1655 р. // Український історичний журнал. № 5. К.: Інститут історії України, 2010. С. 37-50; Федорук Я. Українсько- польська війна в політиці Крымського ханства, Росії і Придунайських князівств (кінець 1654 – качан 1655 рр.). // Проблеми історії країн Центральної та Східної Європи. Вип. 2. Кам'янець- Подільський : Кам'янець- Подільський державний університет імені Івана Огієнка, 2011. С. 83-100; Федорук Я. Політика Крымського ханства в Охматівській кампанії 1654-1655 рр. // Чорноморська минувщина. Вип. 2. Одеса: Одеський національний університет ім. І.І. Мечнікова, 2012. С. 3-11; Чухліб Т. Козаки та яничари. Україна в християнсько-мусульманських війнах 1500-1700 рр. К.: ВД Києво-Могилянська академія, 2010. 446 с.; Чухліб Т. Козаки і татари. Українсько-кримські союзи 1500-1700-х років. К.: Видавничий дім Києво-Могилянська академія, 2017. 274 с.; Смолій В., Степанов В. Українська національна революція XVII ст.(1648-1676). К.: ВД Києво-Могилянська академія, 2009. 447 с.*
4. Перналь А.Б. *Річ Посполита двох народів і Україна. Дипломатичні відносини 1648-1659 рр. К.: ВД Києво-Могилянська академія, 2013. с. 118-120; Podhorodecki L. Chanat Krymski i jego stosunki s Polska, Warszawa: Ksiązka i wiedza, 1987. s. 182-186; Софонович Ф. *Хроніка з літописців стародавніх.* К.: Наукова думка, 1992; Грушевський М.С. *Історія України-Русі.* Т. 9. Кн.2. К.: Наукова думка, 1997. 776 с. <http://litopys.org.ua/hrushrus/iur9.htm>; *Літопис гадяцького полковника Григорія Грабянки.* К.: Т-во Знання України, 1992. 192 с. <http://litopys.org.ua/grab/hrab.htm>.*
5. Kolodziejczyk D. *The Crimean khanate and Poland-Lithuania: international diplomacy on the European periphery (15th -18th century): a study of peace treaties followed by annotated documents.* – Leiden-Boston: E.J. Brill, 2011. p. 964-973; Перналь А.Б. *Річ Посполита двох народів і Україна. Дипломатичні відносини 1648-1659 рр. К.: ВД Києво-Могилянська академія, 2013. с. 129-184; Чухліб Т. Козаки та яничари. Україна в християнсько-мусульманських війнах 1500-1700 рр. К.: ВД Києво-Могилянська академія, 2010. С. 196-199; Чухліб Т. Козаки і татари. Українсько-кримські союзи 1500-1700-х років. К.: Видавничий дім Києво-Могилянська академія, 2017. С. 43-46.*
6. Мицик Ю.А. *Летописец Дворецких – памятник украинского летописания XVII в. // Хроника и летописи 1984. М., 1984. <http://litopys.org.ua/samovydsam15.htm>.*
7. Софонович Ф. *Хроніка з літописців стародавніх.* К.: Наукова думка, 1992.
8. *Черниговская летопись // Южнорусские летописи.* К., 1856. <http://litopys.org.ua/bilozer/bilz01.htm>.
9. *Лизогубівський літопис // Сборник летописей относящихся к истории Южной и Западной Руси.* К., 1888. <http://litopys.org.ua/sborlet/sborlet02.htm>.
10. *Літопис Самовидця.* К., Наукова думка, 1971. 208 с. <http://litopys.org.ua/samovydsam.htm>.
11. *Величко С.В. Літопис. Т.1.* К.: Дніпро, 1991. 371 с. <http://litopys.org.ua/velichko/vel.htm>.
12. *Літопис гадяцького полковника Григорія Грабянки.* К.: Т-во Знання України, 1992. 192 с. <http://litopys.org.ua/grab/hrab.htm>
13. Мицик Ю.А. *Джерела з історії Національно-визвольної війни (1655-1658). Т. 4 (1655-1658).* К.: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського, 2015. С. 238.
14. *Latopisiec albo Kroniczka Joachima Jerlicza. Т. 1.* Warszawa: W drukarni Wienhoebera, 1853. S. 167-168, 173-174, 176-178.
15. *Краткая история о бунтах Хмельницкого и войне с татарами, шведами и*

уграми в царствие Владислава и Казимира, в продолжении двенадцати лет, начиная с 1647 г. // Чтения в Императорском обществе истории и древностей российских при Московском университете. № 4. М., 1846. <http://litopys.org.ua/samovy/d/sam12.htm>; *Historia o buntach Chmielnickiego, o wojnie z Tatarami, ze Szwedami i z Węgrami za króla Władysława IV i za Jana Kazimierza przez lat dwanaście, krótko zebrana, ab anno 1647, anno 1648.* <http://pbc.gda.pl/dlibra/doccontent?id=6295&from=FBC>.

16. Kochowski Wespazjan. *Historia panowania Jana Kazimierza*. T.1. Poznan: Nakladem i Czcinkami N. Kamienskogo i spolki, 1859. S. 187-199, 201-202, 212, 223.

17. Мицик Ю.А. Джерела з історії Національно-визвольної війни (1655-1658). Т. 4 (1655-1658). К.: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського, 2015. с. 230-234; Twardowski S. *Wojna domowa z Kozaki, Tatary, Moskwa, potem z szwedami i z Wegry przez lat dwanaście za panowania Najjasniejszego Jana Kazimierza Krola Polskiego*. – Calissii: Typ. Collegii Callisiensis, 1681. http://books.google.com.ua/books?id=yk0_AAAAcAAJ&printsec=frontcover&hl=uk&source=gb_s_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false.

18. Мицик Ю.А. Джерела з історії Національно-визвольної війни (1655-1658). Т. 4 (1655-1658). К.: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського, 2015. с. 259-263, 268-281, 298-299.

19. Мицик Ю.А. Джерела з історії Національно-визвольної війни (1655-1658). Т. 4 (1655-1658). К.: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського, 2015. с. 308-309; Miron Costin. *Letopisețul Țării Moldovei de la Aaron Vodă încoace*. https://ro.wikisource.org/wiki/Letopise%C8%9Bul_%C8%9A%C4%83_%C3%AEi_Moldovei_de_la_Aaron_Vod%C4%83_%C3%AEencoace.

20. Мицик Ю.А. Джерела з історії Національно-визвольної війни (1655-1658). Т. 4 (1655-1658). К.: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського, 2015. с. 14, 25-26, 30-32, 34-35.

21. Мицик Ю.А. Джерела з історії Національно-визвольної війни (1655-1658). Т. 4 (1655-1658). К.: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського, 2015. с. 53, 71-72, 78, 95-96, 102, 104-105, 109-110, 113-116, 123, 131-132.

22. Чухліб Т. Козаки і татари. Українсько – кримські союзи 1500-1700-х років. К.: Видавничий дім Києво-Могилянська академія, 2017. с. 203-206.

23. Мицик Ю.А. Джерела з історії Національно-визвольної війни (1655-1658). Т. 4 (1655-1658). К.: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського, 2015. с. 214, 221, 239-248, 315, 317-335.

24. Чухліб Т. Козаки і татари. Українсько – кримські союзи 1500-1700-х років. К.: Видавничий дім Києво-Могилянська академія, 2017. с. 199-203, 206-210.

25. Мицик Ю.А. Джерела з історії Національно-визвольної війни (1655-1658). Т. 4 (1655-1658). К.: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського, 2015. с. 337, 340-343, 345-347, 352-354, 356-358.

26. Gaspard de Tende – *Das Bey noch zweifelhafter Wahl eines neuen Königs ganz Verwirrte und Unruhige Polen: Worinnen Zugleich von dieser Republicque Stärke und Schwäche, Vortheile und Mängel absonderlich von der Eingeschränckten Gewalt Ihrer Könige ... umbständiglich gehandelt wird : Vorhero in Französischer Sprache beschrieben, anjetzo ... in das Hochteutsche übersetzt.* 1697. Coln: Pierre Matheau, 1697. 172 s. http://books.google.com.ua/books?id=6D9NAAAACAAJ&printsec=frontcover&hl=uk&source=gb_s_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false; Шерер Ж.Б. Літопис Малоросії або країни козаків-запорозжців та козаків України, або Малоросії. К., 1994. <http://litopys.org.ua/scherer/sher03.htm>.

27. Наїма Мустафа. Гюсейнові городи у витягу історій із заходу та сходу. К.: Видво Жупанського, 2016. с. 164-172.

28. Федорук Я. Українсько-польська війна в політиці Кримського ханства, Росії і Придунайських князівств (кінець 1654 – початок 1655 рр.). // Проблеми історії країн Центральної та Східної Європи. Вип. 2. Камянець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний університет імені Івана Огієнка, 2011. с. 83-86, 91-96; Літо-

- пис гадяцького полковника Григорія Грабянки. К.: Т-во Знання України, 1992. 192 с. <http://litopys.org.ua/grab/hrab.htm>; Величко С.В. Літопис. Т.1. К.: Дніпро, 1991. 371 с. <http://litopys.org.ua/velichko/vel.htm>; Софонович Ф. Хроніка з літописців стародавніх. К.: Наукова думка, 1992.; Грушевський М.С. Історія України-Русі. Т. 9. Кн.2. К.: Наукова думка, 1997. 776 с. <http://litopys.org.ua/hrushrus/iur9.htm>; Podhorodecki L. Chanat Krymski i jego stosunki s Polska. Warszawa: Ksiazka i wiedza, 1987. s. 190-194.
29. Федорук Я.О. Посольства Кримського хана Мегмеда Гірея до Швеції, Данії та Австрії у 1655 р. // Український історичний журнал. № 5. К.: Інститут історії України, 2010. с. 45-46.
30. Федорук Я.О. Посольства Кримського хана Мегмеда Гірея до Швеції, Данії та Австрії у 1655 р. // Український історичний журнал. № 5. К.: Інститут історії України, 2010. с. 42-44.
31. Федорук Я.О. Посольства Кримського хана Мегмеда Гірея до Швеції, Данії та Австрії у 1655 р. // Український історичний журнал. № 5. К.: Інститут історії України, 2010. с. 38-41.
32. Чухліб Т. Козаки та яничари. Україна в християнсько-мусульманських війнах 1500-1700 рр. К.: ВД Київсько-Могилянська Академія, 2010. с. 166-167.
33. Чухліб Т. Козаки і татари. Українсько-кримські союзи 1500-1700-х років. К.: Видавничий дім Києво-Могилянська академія, 2017. с. 46-52.
34. Санін Г.А. Россия, Украина, Трансильвания в системе международных отношений середины XVII в. // Государственность, дипломатия, культура в Центральной и Восточной Европе. М., Институт славяноведения РАН, 2005. С. 100-125; Федорук Я. Українсько-польська війна в політиці Кримського ханства, Росії і Придунайських князівств (кінець 1654 – початок 1655 рр.). // Проблеми історії країн Центральної та Східної Європи. Вип. 2. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний університет імені Івана Огієнка, 2011. С. 90-91; Літопис гадяцького полковника Григорія Грабянки. К.: Т-во Знання України, 1992. 192 с. <http://litopys.org.ua/grab/hrab.htm>; Величко С.В. Літопис. Т.1. К.: Дніпро, 1991. 371 с. <http://litopys.org.ua/velichko/vel.htm>; Софонович Ф. Хроніка з літописців стародавніх. К.: Наукова думка, 1992.
35. Гордон 2001 – Патрик Гордон. Дневник 1635-1659. Т. 1. М.: Наука, 2001. 278 с. <http://www.vostlit.info/Texts/rus13/Gordon/frameset3.htm>.
36. Latopisiec albo Kroniczka Joachima Jerlicza. Т. 1. Warszawa: W drukarni Wienhoebera, 1853. s. 186; Latopisiec albo Kroniczka Joachima Jerlicza. Т. 2. Warszawa: W drukarni Wienhoebera, 1853. s. 3-5.
37. Наїма Мустафа. Гюсейнові городи у витягу історій із заходу та сходу. К.: Вид-во Жупанського, 2016. с. 172-174.
38. Літопис Самовидця. К., Наукова думка, 1971. 208 с. <http://litopys.org.ua/samovydyd/sam.htm>.
39. Величко С.В. Літопис. Т.1. К.: Дніпро, 1991. 371 с. <http://litopys.org.ua/velichko/vel.htm>.
40. Санін Г.А. Россия, Украина, Трансильвания в системе международных отношений середины XVII в. // Государственность, дипломатия, культура в Центральной и Восточной Европе. М., Институт славяноведения РАН, 2005. С. 100-125; Эвлия Челеби. Книга путешествия (Извлечения из сочинения турецкого путешественника XVII века). Вып. 1. Земли Молдавии и Украины. М.: Восточная литература, Наука, 1961. 340 с. <http://www.vostlit.info/Texts/rus8/Celebi3/text3.phtml?id=1729>.
41. Гордон 2001 – Патрик Гордон. Дневник 1635-1659. Т. 1. М.: Наука, 2001. 278 с. <http://www.vostlit.info/Texts/rus13/Gordon/frameset3.htm>.
42. Иванич М. Трансильванские пленники в Крымском ханстве в 60-е годы XVII века // Государственность, дипломатия, культура в Центральной и Восточной Европе. М., Институт славяноведения РАН, 2005. С. 126-134.

**MILITARY ASPECTS
OF ALLIANCE OF CRIMEAN KHANATE WITH RZECZ POSPOLITA
1654-1657.**

This paper deals with the history of relations of the Crimean Khanate with Rzecz Pospolita and Hetmanshchyna in epoch of Khmelnychchyna. In 1654-1657 The Crimean Khanate was an ally of the Commonwealth. In the campaign of 1654-1655 years. Role of Crimean Tatars was ambivalent. They helps the Poles during the siege of Uman and in the Battle of Okhmativ, however, Bohdan Khmelnytsky led bribing Crimean Tatars Mirzas for departure from Okhmativ. Mekhmed IV Gheray was unable to break the Ukrainians in the Battle of Ozerna and to attempt to split the Russian – Ukrainian Union. Crimean Tatars took an active part in the wars against other opponents of the Polish – Lithuanian Commonwealth. Participation of Crimean Tatars in the Battle of Prostki allowed the Poles defeated the Swedes, and the raid on Prussia neutralize the threat of Rzeczpospolita by the Prussians. Crimean Tatars as allies defeated troops Transylvanian prince György Rákóczi in 1657. Plans of Crimean khans attract Sweden, Denmark and Austria in 1656 to anti – Russian coalition haven't been implemented.

Key words: Hetmanshchina, Crimean khanate, Rzecz Pospolita, Gherays, Khmelnychchyna.

